

SIMON SEBAG
MONTEFIORE

ROMANOVII

1613-1918

Traducere din engleză de
Irina Negrea

TREI

Editori:

SILVIU DRAGOMIR

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:

MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactor:

FLORIN-RĂZVAN MIHAI

Director producție:

CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:

FLORIN PARASCHIV

Corectură:

MĂDĂLINA GEAMBAȘU

RODICA PETCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MONTEFIORE, SIMON SEBAG

Romanovii, 1613–1918 / Simon Sebag Montefiore;

trad. din engleză de Irina Negrea. — București: Editura Trei, 2017

ISBN 978-606-40-0301-0

I. Negrea, Irina (trad.)

94

Titlul original: *The Romanovs 1613–1918*

Autor: Simon Sebag Montefiore

Copyright © Simon Sebag Montefiore, 2016

Copyright © Editura Trei, 2017

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Harta expansiunii Rusiei, 1613–1917</i>	12
<i>Arborele genealogic al dinastiei Romanov</i>	14
<i>Introducere</i>	17
<i>Cuvinte de mulțumire și izvoare folosite</i>	29
<i>Notă</i>	35
Prolog: Doi băieți în vremuri de restriște	37
Actul I: Ascensiunea	43
Scena 1: Parada mireseilor	47
Scena 2: Tânărul Monah	79
Scena 3: Muschetarii	101
Scena 4: Sinodul Marilor Cheflii	117
Actul al II-lea: Apogeul	141
Scena 1: Împăratul	145
Scena 2: Împărătesele	177
Scena 3: Venus din Rusia	215
Scena 4: Epoca de aur	251
Scena 5: Conspirația	301
Scena 6: Duelul	333
Actul al III-lea: Declinul	395
Scena 1: Jupiter	399
Scena 2: Eliberatorul	449

Scena 3: Colosul	527
Scena 4: Stăpânul Pământului Rus	561
Scena 5: Catastrofa	643
Scena 6: Împăratul Mihail al II-lea	685
Scena 7: Ceea ce a urmat	709
Epilog: Țari roșii/Țari albi	739
<i>Bibliografie</i>	743
<i>Note</i>	761
<i>Indice</i>	833

Lista ilustrațiilor

Fascicula 1

Mihail I, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereigns*, 1672 (akg-images)

Aleksei, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereigns*, 1672 (akg-images)

Sofia Alekseievna (akg-images)

Palatul Terem, 1813 (akg-images)

Palatul Poteșnii (Alamy)

Petru cel Mare, de Sir Godfrey Kneller, 1698 (Bridgeman)

Petru cel Mare, de Ivan Nikitici Nikitin (Bridgeman)

Ecaterina I, de Jean-Marc Nattier, 1717 (Bridgeman)

Aleksei Petrovici, de Johann Gottfried Tannauer, 1710 (akg-images)

Aleksandr Danilovici Menșikov, cca 1725–1727 (akg-images)

Petru al II-lea, de Andrei Grigorievici Ovsov, cca 1727 (Bridgeman)

Anna Ivanovna, cca 1730 (akg-images)

Ernst Johann von Biron, cca 1730 (akg-images)

Anna Leopoldovna, de Louis Caravaque, cca 1733 (Bridgeman)

Ivan al VI-lea și Julie von Mengden (Fine Art Images)

Elisabeta, de Charles van Loo, 1760 (Alamy)

Petru al II-lea și Ecaterina cea Mare, de Georg Christoph Grooth, cca 1745 (Bridgeman)

Ecaterina cea Mare, după Alexander Roslin, cca 1780 (Muzeul de Stat Ermitaj, de aici înainte Ermitaj)

Grigori Orlov, cca 1770 (Alamy)

Grigori Potemkin, de Johann Baptist von Lampi (Muzeul Suvorov, Sankt-Petersburg)

Ecaterina cea Mare, de Mihail Șibanov (Alamy)

Platon Zubov, de Johann Baptist von Lampi (Galeria de Stat Tretiakov)

Fascicula 2

Pavel I, de Vladimir Lukici Borovikovsky, 1800 (Muzeul Rus de Stat)

Maria Fiodorovna, de Jean Louis Voilee, cca 1790 (Muzeul Rus de Stat)

Ivan Kutaisov, cca 1790 (Ermitaj)

- Anna Lopuhina*, de Jean Louis Voilee (Muzeul Ermitaj)
Aleksandru I, de George Dawe, 1825 (Bridgeman)
Aleksandru I întâlnindu-l pe Napoleon la Tilsit, 1807 (Getty)
Moscova în flăcări în 1812, de A. F. Smirnov, 1813 (akg-images)
Aleksei Arakceev, de George Dawe, cca 1825 (Ermitaj)
Mihail Kutuzov, cca 1813 (Alamy)
Elisabeta Alekseievna, de Elisabeth Louise Vigee-LeBrun, c. 1795 (Getty)
Maria Narișkina, de Jozef Grassi, 1807 (Alamy)
Katia Bagration, de Jean-Baptiste Isabey, cca 1820 (RMN-Grand Palais, Muzeul Luvru)
Declarația victoriei Alianților după Bătălia de la Leipzig, 19 octombrie 1813, de Johann Peter Krafft, 1839 (Bridgeman)
Nicolae I, de Franz Krüger, 1847 (Topfoto)
Alexandra Fiodorovna cu Aleksandru și Maria, de George Dawe, cca 1820–1822 (Bridgeman)
 „Căsuța“ din Peterhof (Corbis)
 Marele Palat din Kremlin (Alamy)
 Varenka Nelidova, cca 1830 (Getty)
Aleksandr Pușkin, de Avdotia Petrovna Yelagina, cca 1827 (Getty)
 Aleksandru al II-lea, cca 1888 (Ermitaj)
Capitularea lui Șamil, de Theodore Horschelt (Muzeul de Arte Frumoase din Daghestan)
 Nikolai Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1864 (Arhivele de Stat ale Federației Ruse, de aici înainte GARF)
 Aleksandru Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1871 (Royal Collection Trust/HM Queen Elizabeth II 2016, de aici înainte Royal Collection)
 Aleksandru al II-lea cu Marie și copiii lor, cca 1868 (Bridgeman)
 Aleksandru al II-lea cu Ekaterina Dolgorukaia și doi dintre copiii lor, cca 1875 (Marie Evans)
 Belvedere, Dealul Babigon (colecția autorului)
Schiță cu Ekaterina Dolgorukaia, de Aleksandru al II-lea (colecție particulară)
 Fanny Lear, cca 1875 (Dominic Winter Auctioneers)
 Konstantin Nikolaievici și familia, cca 1860 (GARF)
 Aleksei Aleksandrovici și generalul George Custer, cca 1872 (Getty)

Fascicula 3

- Congresul de la Berlin*, de Anton von Werner, 1878 (akg-images)
Încoronarea lui Aleksandru al III-lea, de Georges Becker, 1888 (Ermitaj)
Aleksandru al III-lea și familia la Palatul Gatacina, cca 1886 (Royal Collection)
 Matilda Kșesinskaia, cca 1900 (Alamy)
 Oaspeți la nunta lui Ernst de Hessen cu Melita de Edinburgh, 1894 (Topfoto)
 Nicolae și Alexandra, 1903 (Topfoto)
 Serghei Aleksandrovici și Ella, 1903 (Alamy)
 Aleksei Aleksandrovici, 1903 (Topfoto)
 Zina de Beauharnais, cca 1903 (GARF)
 Palatul de Iarnă (Alexander Hafemann)
Galeria Cameron, Palatul Ecaterina, de Feodor Alekseiev, 1823 (akg-images)
 Palatul Aleksandr (Walter Bibikow)
 Micul Palat, Livadia, cca 1900 (Getty)

Palatul Alb, Livadia (Alamy)
 Vila de Jos, Peterhof (GARF)
 Autorii Tratatului de Pace de la Portsmouth, 1905 (Topfoto)
 Duminica Sângeroasă, 9 ianuarie 1905 (Bridgeman)
 Deschiderea Dumei, 27 aprilie 1906 (Getty)
 Grigori Rasputin cu familia regală și Maria Vișniakova, 1908 (GARF)
 Rasputin cu admiratoarele lui, 1914 (Getty)
 Nicolae al II-lea, Alexandra și familia, cca 1908 (Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, de aici înainte Yale)
 Alexandra și Aleksei în cărucioare cu roțile, cca 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea la Palatul Aleksandr, cca 1908 (Yale)
 Picnic, familia regală și Anna Vișubova, cca 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea, în excursie cu niște curteni, Crimeea, 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea, în excursie cu ficele lui, 1914 (Yale)

Fascicula 4

Alexandra și Aleksei, pe iahtul *Ștandard*, cca 1908 (Yale)
 Alexandra cu una dintre ficele ei și Anna Vișubova, cca 1908 (Yale)
 Familia regală în Crimeea, cca 1908 (Yale)
 Mașinile lui Nicolae al II-lea, în Livadia, 1913 (Yale)
 Familia regală cu kaizerul Wilhelm al II-lea, la bordul iahtului *Ștandard*, 1909 (GARF)
 Olga și Tatiana cu ofițeri la bordul iahtului *Ștandard*, 1911 (GARF)
 Marile ducese dansând pe iahtul *Ștandard* cu niște ofițeri, 1911 (Yale)
 Nicolae al II-lea înotând în Golful Finic, 1912 (GARF)
 Nicolae al II-lea, împărțind o țigară cu Anastasia, cca 1912 (GARF)
 Anastasia la Țarskoe Selo, cca 1913–1914 (GARF)
 Alexandra, cca 1913 (Yale)
 Nicolae al II-lea și Piotr Stolipin la Kiev, 1911 (GARF)
 Picnic în familie, cca 1911 (Yale)
 Aleksei și Nicolae al II-lea în uniformă, cca 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, la vânătoare în Spața, 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, Alexandra și Aleksei în Moscova, 1913 (Topfoto)
 Aleksei și Alexandra, 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, Tatiana, Anastasia și Maria la Peterhof, 1914 (GARF)
 Nicolae al II-lea și Aleksei la Moghilev, 1916 (Biblioteca prezidențială Boris Elțin)
 Nicolae al II-lea, Vladimir Frederiks și Nikolai Nikolaievici, 1916 (GARF)
 Soldați și marile ducese într-un salon de spital la Țarskoe Selo, cca 1914 (Yale)
 Alexandra și Nicolae al II-lea la biroul lui, cca 1915 (Yale)
 Felix Iusupov și Irina Aleksandrovna, 1915 (Mary Evans)
 Cadavrul lui Rasputin, 1916 (Getty)
 Alexandra și marele duce Dmitri, lângă Moghilev, cca 1915–1916 (GARF)
 Familia regală pe acoperișul casei guvernatorului din Tobolsk, 1917 (Getty)
 Nicolae al II-lea în pădure la Țarskoe Selo, 1917 (Library of Congress)
 Nicolae al II-lea și Alexandra la Tobolsk, 1917 (Bridgeman)

O C E A N U L

Marea Barents

Marea Nordului

SUECIA

FINLANDIA

Arhangelsk

Sankt-Petersburg

Pskov

Novgorod

Kostroma

Ekaterinburg

Tobolsk

Kiev

Smolensk

Minsk

Varsavia

Poltava

Odessa

Rostov

Astrahan

Constantinopol

Erevan

Tiflis

Baku

Beirut

Ierusalim

Moscovia

Borodino

Nijni Novgorod

Omsk

Herat

Kabul

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Samarkand

Bukhara

Khiva

Taskent

Expansiunea Rusiei, 1613–1917

MIHAIL I 1613–1645

căs. Evdokia Streșneva

ALEKSEI 1645–1676

căs. (1) Maria Miloslavskaia

căs. (2) Natalia Narișkina

FIODOR al III-lea

1676–1682

Sofia

1682–1689

IVAN al V-lea 1682–1696

căs. Praskovia Saltikova

Ecaterina

*căs. Karl Leopold de
Mecklenburg-Schwerin*

ANNA

1730–1740

Anna Leopoldovna, născută

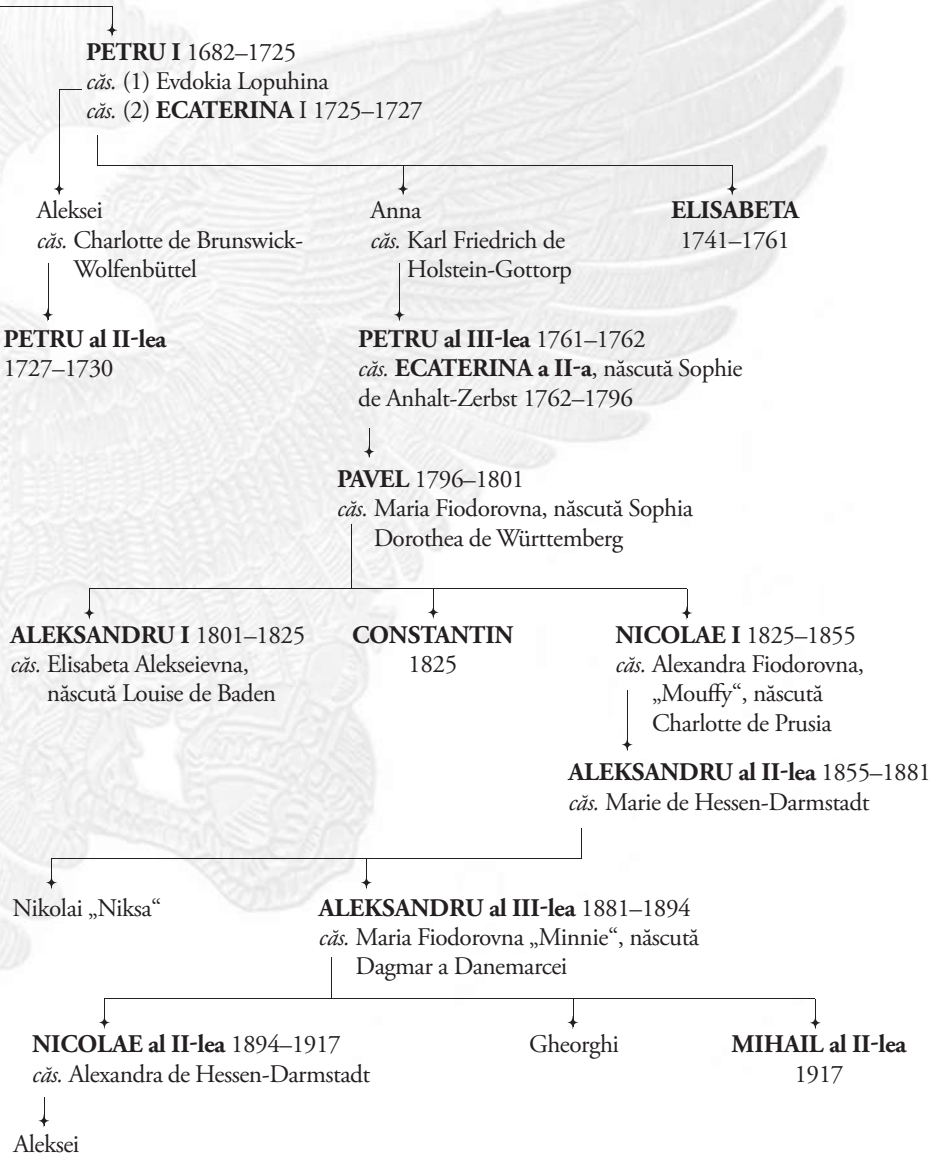
Elisabeta de Mecklenburg

căs. Anton Ulrich de Brunswick

IVAN al VI-lea

1740–1741

DINASTIA ROMANOV

Introducere

Ce greu pe frunte-apasă coroana Monomahului!
(Aleksandr Sergheevici Pușkin, *Boris Godunov*)

*A fi stăpân pe sine se cheamă suprema stăpânire.**
(Seneca, *Epistola 113*)

Era anevoios să fii țar. Rusia nu era o țară lesne de cârmuit. Douăzeci de suverani din dinastia Romanov au domnit vreme de 304 ani, din 1613 până la distrugerea imperiului prin Revoluția din 1917. Ascensiunea lor a început în timpul domniei lui Ivan cel Groaznic și s-a încheiat pe vremea lui Rasputin. Cronicarii romantici ai tragediei ultimului țar preferă să sugereze că familia ar fi fost blestemată, însă Romanovii au fost, de fapt, cei mai prodigioși făuritori de imperii de la mongoli înapoi. Se estimează că Imperiul Rus s-a mărit cu câte 55 de mile pătrate (142 km²) pe zi, după ce Romanovii au urcat pe tron în 1613, adică peste 20 000 mile pătrate pe an. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, stăpâneau o șesime din suprafața globului pământesc, iar expansiunea lor teritorială continua încă. Făurirea unui mare imperiu a fost în sângele fiecărui Romanov.

Sub anumite aspecte, această carte constituie un studiu despre caracter, analizând totodată deformarea personalității sub efectul puterii absolute. Parțial este și povestea unei familii, cu iubirile, căsătoriile, adulterele și copiii ei, dar care nu seamănă cu nicio altă poveste de acest fel — familiile regale sunt întotdeauna extraordinare, deoarece puterea îndulcește și contaminează relațiile familiale tradiționale: ispitele și corupția puterii covârșesc

* Seneca, *Epistole către Lucilius*, 2 vol., Editura Polirom, Iași, 2007–2008. (N. red.)

prea adesea lealitatea și afecțiunea filiațiilor naturale. Cartea aceasta este o istorie a monarhilor, cu familiile și anturajul lor, însă este, de asemenea, un portret al absolutismului în Rusia. Or, indiferent de ceea ce se crede îndeobște despre Rusia, negreșit cultura, sufletul, esența ei au fost dintotdeauna excepționale, o natură singulară pe care această familie a năzuit să o întruchipeze. Romanovii au devenit însăși definiția nu numai a dinastiei și a grandorii, ci și a despotismului, o parabolă a nesăbuiței și aroganței puterii absolute. Nicio altă dinastie, cu excepția Cezarilor, nu ocupă un asemenea loc în cultura și imaginația populară, iar ambele oferă învățături universale despre felul în care funcționează puterea personală, atunci și acum. Nu este nicidecum o coincidență dacă titlul de țar derivă din Cezar, la fel cum în limba rusă cuvântul pentru împărat este, pur și simplu, latinescul *imperator*.

Romanovii trăiesc într-o lume plină de rivalități de familie, ambiții imperiale, fast șocant, excese sexuale și sadism depravat; aceasta este o lume în care brusc niște străini obscuri se dau drept monarhi morți reînviați, miresele sunt otrăvite, tații își schingiuiesc fiii până la moarte, fiii îșiucid tații, soțiile își asasinează soții, un om evlavios, otrăvit și împușcat, se scoală pare-se din morți, bărbieri și țărani ajung la putere, uriașii și monștrii sunt obiecte de colecție, piticii sunt azvârliți în aer, capetele tăiate sunt sărutate, limbile sunt smulse din gâtje, cnutul sfâșie carnea de pe trup, recturile sunt trase în țepă, copiii sunt omorâți; întâlnim împărăteasa nimfomane ahtiate după mondenitate, *ménages à trois*^{*}, lesbiene și un împărat care scria cea mai senzuală corespondență compusă vreodată de un șef de stat. Totuși, făurit de aventurieri aprigi și demnitari străluciți, acesta este imperiul care a cucerit Siberia și Ucraina, a capturat Berlinul și Parisul, a produs un Pușkin, Tolstoi, Ceaikowski și Dostoievski, înfăptuind o civilizație de o monumentală cultură și o neasemuită frumusețe.

Scoase din context, aceste excese par atât de exorbitante și excentrice, încât în austeritatea lor istoricii convenționali ajung, din pudoare, să atenueze adevărul. În fond, legendele despre dinastia Romanov — seva atâtor filme de la Hollywood și seriale de televiziune — sunt la fel de impresionante și populare ca însăși realitatea din care au izvorât. Din acest motiv, autorul acestei povestiri trebuie să se ferească de melodramă, mitologie și teleologie — pericolul de a scrie istoria în sens invers — și să trateze cu circumspecție metodologia. Scepticismul este esențial; spiritul academic impune verificări și analize permanente. Însă narațiunea istorică are avantajul de a încadra fiecare domnie în contextul epocii, oferind un tablou al evoluției Rusiei, cu

* „Menajuri în trei“ (în franceză, în text). (N.t.)

autocrația și sufletul ei intrinsec. Iar în aceste personaje ieșite din comun, denaturate de autocrație, apare o oglindă deformată, care reflectă trăsăturile oricărei persoane, direct până în zilele noastre.

Dacă perspectiva de a governa Rusia a părut întotdeauna terifiantă, rolul de autocrat nu putea fi exercitat cu adevărat decât de un geniu — or, în majoritatea familiilor există prea puține genii. Prețul eșecului era moartea. „În Rusia, ocârmuirea înseamnă autocrație temperată prin strangulare“, remarca sarcastic scriitoarea de limbă franceză Madame de Staël. Era o misiune periculoasă. Șase dintre ultimii doisprezece țari au fost asasinați — doi prin sugrumare, unul cu pumnalul, altul cu o bombă, doi prin împușcare. În catastrofa finală din 1918, optsprezece membri ai familiei Romanov au fost uciși. Arareori a fost vreun potir atât de savuros și atât de otrăvit. Am ținut să examinez îndeosebi fiecare succesiune la tron, acesta fiind întotdeauna cel mai bun test al stabilității unui regim. În mod paradoxal, acum, după două secole de când monarhii din dinastia Romanov au acceptat până la urmă o lege a succesiunii la domnie, președinții ruși continuă încă să-și numească succesorii exact cum a făcut Petru cel Mare. Fie că este vorba de un transfer lin al puterii ori de o tranziție disperată, asemenea momente de o tensiune extremă, când imperativul existențial impune să fie valorificată orice resursă de ingeniozitate și să fie explorate orice uneltiri, dezvăluie fundamentele puterii.

Esența țaratului era întruparea maiestruozității și a forței. Totuși, acest deziderat trebuia să fie îmbinat cu ceea ce Otto von Bismarck, rival și aliat al dinastiei Romanov, numea „știința posibilului, a lucrului realizabil, știința celei mai bune alternative“. Pentru Romanovi, arta supraviețuirii se baza pe menținerea unei armonii între clanuri, interese și personalități atât în interiorul unei curți minuscule, cât și pe cuprinsul unui imperiu gigantic. Împărații aveau nevoie să păstreze sprijinul armatei, al nobilimii și al administrației lor. Dacă le pierdeau pe toate trei, era foarte posibil să fie detronați — iar într-o autocrație acest lucru însemna de obicei moartea. Pe lângă necesitatea de a juca partida mortală a politicii, suveranii trebuiau să emane o autoritate viscerală, aproape feroce. Un țar eficace putea să fie aspru, cu obligația să fie aspru în mod consecvent. Conducătorii sunt uciși adesea nu din cauza brutalității, ci din cauza inconsecvenței lor. Iar țarul trebuia să inspire încredere și respect în rândul curtenilor săi, dar o venerație sacră în rândul țărănimii, reprezentând 90 la sută din supușii lui, pentru care el întruchipa figura „Tătucului“. Se considera că țarul putea fi sever cu demnitarii lui, însă blajin cu țărani — „copiii“ lui: „Țarul este bun“, spuneau țărani, „nobilii sunt afurisiți“.

Puterea este întotdeauna personală: orice studiu de caz al unui lider democratic occidental din ziua de azi arată că până și într-un regim transparent

cu perioade scurte de ocupare a funcției supreme personalitățile modelează administrațiile. Liderii democratici guvernează adesea prin intermediul unui anturaj de încredere, și nu prin intermediul miniștrilor oficiali. În orice curte monarhică, puterea este la fel de fluctuantă ca personalitatea umană: curge după principiile hidraulicii spre și de la sursă, însă curenții ei se schimbă permanent; întregul ei curs poate să fie redirecționat, ba chiar și inversat. Într-o autocrație, puterea este întotdeauna ca fluxul mării, schimbătoare cum sunt stările sufletești, relațiile și împrejurările — personale și politice — ale *ace-lui* om și ale vastelor lui domenii fremătând de viață. Toate curțile puterii funcționează în moduri similare. În secolul al XXI-lea, noile autocrații din Rusia și China au multe lucruri în comun cu autocrația țărilor, fiind conduse de mici cliți opace, acumulând avuții imense, dar legate laolaltă prin relații ierarhice patron–client, toate la cheremul capriciilor conducătorului. În această carte, scopul meu este să urmăresc invizibila și misterioasa alchimie a puterii, pentru a răspunde la întrebarea esențială a politicii, laconic exprimată de către acel magistru al loviturilor de forță care a fost Lenin: *kto kogo?* („cine domină pe cine?“).

Într-o autocrație, trăsăturile de caracter sunt amplificate, toate aspectele vieții personale sunt politice, iar orice proximitate față de suveran se transformă în putere, ca o împletitură din fire de aur care se extinde de la coroană până la toți cei pe care îi atinge. Existau metode sigure de a câștiga încrederea profundă a unui țar. Prima modalitate era aceea de a sluji la curte, în armată sau în guvern, dar mai ales de a repurta victorii militare; a doua era de a-i garanta siguranța — orice conducător, nu numai conducătorii Rusiei, are nevoie de un indispensabil ucigaș cu simbricie; a treia era de ordin mistic — a înlesni accesul divin pentru sufletul imperial; și cea de-a patra modalitate, care era și cea mai veche, era de ordin amoros sau sexual, îndeosebi în cazul împărăteselor. Drept recompensă, țarii puteau să le ofere acestor slujitori bani, șerbi și titluri nobiliare. Țarii care întorceau spatele diverselor aranjamente ticluite de curteni sau care efectuau răsturnări dramatice în politica externă împotriva dorințelor puternicilor zilei, în special generali, riscau să fie omorâți — asasinarea fiind una dintre puținele căi de protest ale elitei într-o autocrație fără o opoziție formală. (Calea de protest a poporului era răzvrătirea orașenilor și răscoala țăranilor, însă pentru un țar curtenii din apropiere erau cu mult mai primejdioși decât țăranii din depărtări — și doar un singur țar, Nicolae al II-lea, a fost răsturnat printr-o revoltă populară.)

Țarii inteligenți înțelegeau că nu exista nicio separare între viața lor privată și cea publică. Viața lor personală, desfășurată în văzul tuturor la curte, era în mod inevitabil o prelungire a politicii. „Destinul tău, scria istoricul

roman Dio Cassius despre Augustus, este să trăiești ca într-un teatru unde audiența ta este întreaga lume.“ Totuși, chiar și pe o asemenea scenă, adevăratul proces decizional era întotdeauna obscur, misterios și modelat după capriciile personale ale conducătorului (așa cum este astăzi la Kremlin). Este imposibil să-l înțelegem pe Petru cel Mare fără să nu analizăm în egală măsură atât șleahța lui de pitici în pielea goală și popi burlești fluturând falusuri false, cât și reformele lui de guvernământ și politica externă. Oricât de excentric ar fi putut părea, sistemul de stat funcționa și cei merituosi urcau la vârf. Poate fi surprinzător că doi dintre cei mai capabili miniștri, Șuvalov și Potemkin, au debutat ca amanți imperiali. Kutaisov, bărbierul turc al împăratului Pavel, a ajuns la fel de influent ca un prinț de sânge nobil. Prin urmare, un istoric al dinastiei Romanov trebuie să cerceteze nu doar decretul oficial și statisticile despre producția de oțel, ci și combinațiile amoroase ale Ecaterinei cea Mare și lubricitatea mistică a lui Rasputin. Cu cât miniștrii oficiali deveneau mai puternici, cu atât și autocrații își afirmau puterea ocolindu-i, pentru a se folosi de camarila personală. În cazul împăraților înzestrați, această atitudine făcea ca faptele lor să pară misterioase, uluitoare și impresionante, însă în cazul celor incompetenți rezultatul era o stare de iremediabilă confuzie semănată în sânul guvernului.

Succesul autocrației depinde în principal de calitatea individului. „Secretul nobilimii, scria Karl Marx, este zoologia“ — împerecherea. În veacul al XVII-lea, Romanovii recurgeau la parade de mirese — concursuri de frumusețe — pentru a-și alege soțiile din rândul rusoaicelor, însă spre începutul secolului al XIX-lea, își selectau nevestele din „herghelia de elită a Europei“ — principatele germane, intrând astfel în familia mai largă a regalității europene. Dar procrearea de oameni politici nu este o știință. Câte familii zămislesc măcar un conducător excepțional, darămite douăzeci de generații de monarhi, majoritatea selecționați prin loteria biologiei și tertipurile intrigilor de palat, și care să aibă sagacitatea necesară de a fi un autocrat? Foarte puțini dintre politicienii care au ales o carieră politică pot să împlinească aspirațiile și să supraviețuiască presiunilor unei funcții înalte care, într-o monarhie, era preluată atât de aleatoriu. Cu toate acestea, fiecare țar trebuia să fie în mod simultan dictator și mare conducător de oști, înalt ierarh și „Tătuc“, or, pentru a realiza acest lucru, aveau nevoie de toate calitățile enumerate de către sociologul Max Weber: „farmecul personal“, „prerogativa legalității“ și „autoritatea trecutului etern“, cu alte cuvinte charismă, legitimitate și tradiție. Iar pe lângă toate acestea trebuiau să fie eficienți și înțelepți deopotrivă. Respectul redutabil era esențial: în politică, ridicolul este aproape la fel de periculos ca înfrângerea.